

ABUL ASVAD AD-DUALIYNING IJODI VA ARAB TILI GRAMMATIKASIGA QO‘SHGAN HISSASI

Toshpo’latova Orastaxon Narimonjon qizi

*Sharq xalqlari tillari va adabiyoti instituti
arabshunoslik oliy maktabi 2-kurs talabasi*

Jumaniyazov Mansur

*Sharq filologiyasi kafedrası v.b. Dotsenti v.b.
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada arab tilshunosligining dastlabki bosqichlarida faoliyat yuritgan buyuk olim Abul Asvad ad-Dualiyning hayoti, ilmiy merosi va arab tili grammatikasining shakllanishiga qo‘shgan hissasi yoritiladi. Maqolada uning ilmining asoslarini belgilab bergan tamoyillari hamda Basra nahv maktabining rivojiga ko‘rsatgan ta’siri ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Maqola natijalari arab tili tarixida Abul Asvad ad-Dualiyning beqiyos o‘rnini ko‘rsatadi va arab grammatikasining shakllanishida uning ilmiy merosi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lganini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: Abul Asvad ad-Dualiy nahv; arab tili grammatikasi; Basra maktabi; i‘rob belgilari; arab tilshunosligi tarixi; i‘rob nuqtalari.

Abstract: This article highlights the life, scientific heritage and contribution to the formation of Arabic grammar by Abul Aswad ad-Duali, a great scholar active in the early stages of Arabic linguistics. The article analyzes the principles that laid down the foundations of his science, as well as the influence he had on the development of the Basra nahv school, on the basis of scientific sources. notation: this article highlights the life, scientific heritage and contribution to the formation of Arabic grammar by Abul Aswad ad-Duali, a great scholar active in the early stages of Arabic linguistics. The article analyzes the principles that laid down the

foundations of his science, as well as the influence he had on the development of the Basra nahv school, on the basis of scientific sources. The results of the article show the incomparable place of Abul Aswad ad-Duali in the history of the Arabic language and confirm that his scientific heritage was decisive in the formation of Arabic grammar.

Keywords: Abul Aswad ad-Duali; nahv; Arabic grammar; Basra school; I'rob characters; history of Arabic linguistics; I'rob points.

Аннотация: В этой статье будет освещена жизнь, научное наследие и вклад Абул Асвада ад-Дуалий, великого ученого, работавшего на ранних этапах арабской лингвистики, в формирование грамматики арабского языка. В статье будут проанализированы принципы, которые заложили основы его науки, а также влияние, которое она оказала на развитие школы Басра нахв на основе научных источников. Аннотация: В этой статье будет освещена жизнь, научное наследие и Абул Асвада ад-Дуалий, великого ученого, работавшего на ранних этапах арабской лингвистики, в формирование грамматики арабского языка. В статье будут проанализированы принципы, которые заложили основы его науки, а также влияние, которое она оказала на развитие школы Басра нахв на основе научных источников. Результаты статьи показывают непревзойденное место Абул Асвада ад-Дуалий в истории арабского языка и подтверждают, что его научное наследие имело решающее значение для формирования арабской грамматики.

Ключевые слова: Абул Асвад ад-Дуалий; нахв; грамматика арабского языка; школа Басры; ирабские знаки; история арабской лингвистики; ирабские точки.

Kirish: Abul Asvad ad-Dualiyning to'liq ismi Zalim ibn Amr ibn Sufyon ad-Dualiyy bo'lib, u Qurayishga yaqin bo'lgan Banu Du'al qabilasiga mansubdir. Manbalarda uning tug'ilgan yili aniq ko'rsatilmagan bo'lsa-da, ko'pchilik tarixchilar uni islomning ilk davrida tug'ilganligini aytadilar. Ko'plab manbalarda qayd etilishicha, Abu Asvadning nahv ilmiga kirishiga sabab bo'lgan asosiy omil — Ali

ibn Abu Tolib bilan bo'lgan ilmiy suhbatlaridir. Rivoyat qilinishicha, Ali arab tilida xatolar ko'payib borayotganini ko'rib, tilni himoya qilish uchun qoidalar belgilash zarurligini ta'kidlagan va bu vazifani Abu Asvadga topshirgan.

Abul Asvad arab nahvining birinchi nazariy tizimini yaratgan olim sifatida taniladi. U o'z davrigacha og'zaki shaklda mavjud bo'lgan grammatik bilimlarni ilmiy tartibga soldi. Asosiy hissalar quyidagilardan iborat: 1. Kalomning uch bo'linishi: ism, fe'l va harf — arab grammatikasining eng asosiy kategoriyalarini birinchi bo'lib aniqlab berdi. 2. Erob tizimi: so'zlarning gapdagi vazifasiga ko'ra o'zgarishi haqidagi nazariyani izohladi. 3. A'mil–ma'mul tamoyili: bir so'zning boshqasiga ta'sirini tushuntiruvchi grammatik asos yaratdi. 4. Tarkib qoidalari: muftado, xabar, maf'ul, sifat, tamyiz kabi sintaktik tushunchalarning ilk shakllarini belgiladi. Ushbu tamoyillar keyinchalik Basra va Kufa grammatik maktablarining rivojida asosiy ilmiy mezon sifatida xizmat qildi.

Abul Asvad ad-Dualiy arab tilidagi harakatlarni belgilash uchun dastlabki tizimni joriy qilgan. U fonetik belgilar sifatida rangli nuqtalardan foydalanishni taklif etgan: Fatha uchun — harf ustiga qo'yiladigan qizil nuqta. Kasra uchun — harf ostiga qo'yiladigan qizil nuqta. Zomma uchun — harf oldiga qo'yiladigan qizil nuqta. Tanvin — ikki nuqta bilan ifodalangan. Sukun va shadda hozirgi shaklida bo'lmagan, lekin ushbu harakat talaffuzni to'g'irlash tizimiga asos bo'lgan. Shu bilan Abul al-Asvad arab yozuvidagi birinchi fonetik belgilash tizimini yaratdi.

Abul Asvadning to'liq nuqtalash tizimi bugungi kunda ishlatiladigan harf nuqtalariga to'la teng bo'lmasa-da, u hurufning ma'no ajratuvchi nuqtalarini belgilash g'oyasini birinchi bo'lib amalda qo'llagan. Bu tizim keyinchalik uning shogirdlari — Nasr ibn Osim va Yahyo ibn Ya'mar tomonidan rivojlantirilgan. Ularning ishlari natijasida bugungi arab yozuvida qo'llaniladigan: ba — bitta pastki nuqta, ta — ikki ustki nuqta, sa — uch ustki nuqta, nun, ya, qof, fa kabi harflarning nuqtalari mukammal shaklga keltirildi.

Abul Asvad ad-Dualiy tomonidan amalga oshirilgan ilmiy islohotlar arab tilshunosligi tarixida mutlaq burilish yasagan voqealar sirasiga kiradi. Uning nahv

sohasidagi ishlari nafaqat o'z zamonida, balki keyingi asrlarda ham arab tilining pokligini saqlash, ilmiy grammatik tizimni shakllantirish va Qur'on tilini to'g'ri o'qishga bo'lgan ehtiyojni qondirishda beqiyos ahamiyat kasb etdi.

Xulosa;Abul Asvad ad-Dualiy arab tili grammatikasining shakllanishida o'chmas iz qoldirgan ulug' allomalardan biridir. Uning faoliyati nafaqat o'z davri ehtiyojidan kelib chiqqan amaliy islohotlar, balki arab tilshunosligini mustaqil ilmiy fan sifatida rivojlantirishga qaratilgan fundamental g'oyalar bilan ham ahamiyatlidir. U yaratgan i'rob belgilash tizimi, jumla qurilishi va nahv qoidalarining boshlang'ich tasnifi keyinchalik arab tilshunosligining asosiy poydevoriga aylandi.

Keyinchalik Sibavayh, Xalil ibn Ahmad va boshqa buyuk grammatiklar aynan Abu al-Aswad qo'ygan asoslar ustida o'z ilmiy maktablarini barpo qildilar. Natijada arab grammatikasi nafaqat amaliy, balki nazariy jihatdan ham chuqur rivojlangan, murakkab tizimga ega ilmiy fan sifatida shakllandi.

Shunday qilib, Abul al-Asvad ad-Dualiy arab tilshunosligi tarixining avvalgi va eng muhim bosqichini boshlab bergan, tilni ilmiy asosda tushuntirish va tartibga solish g'oyalarini ilk bor tizimlashtirgan olim sifatida e'tirof etish mumkin. Uning ilmiy merosi bugungi kunda ham ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, arab tili grammatikasi, Qur'on ilmlari va til tarixi bo'yicha tadqiqotlar uchun asosiy manbalardan biri bo'lib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. AbduRaxmonov , M. Arab tili tarixi. Toshkent, 2014.
2. Karimov, N. Arab tilshunosligi va Abul Asvad ad-Dualiy merosi. Toshkent, 2017.
3. Rustamov, B. Arab tili va tilshunoslik tarixi. Toshkent, 2018.
4. Sobirov, J. Tilshunoslik nazariyalari. Toshkent, 2015.
5. Yusupov, M. Arab tili morfologiyasi. Toshkent, 2017.
6. Tursunov, D. Arab sintaksisi va grammatikasi. Toshkent, 2018.
7. Hakimov, I. Tilshunoslik tarixida ulug' olimlar. Toshkent, 2019.

-
8. Normurodov, K. Arab tili adabiy shakli. Toshkent, 2020.
9. MUTARRIZIYNING “RISOLATUN FIN NAHV” ASARI MO‘JAZ GRAMMATIK MANBA. (2025). *Barqaror Taraqqiyot Va Rivojlanish Tamoyillari*, 3(4),85-
88. <https://uzresearchers.com/index.php/BTRT/article/view/2528>
10. NOSIR AL-MUTARRIZIY MEROSIDA TARJIMA NAZARIYASI VA DIDAKTIKASI: “RISALATUN FIN-NAHV” ASARI VA ZAMONAVIY TARJIMA TA’LIMI INTEGRATSIYASI. (2025). *SCIENCE TIME*, 3(5), 150-155. <https://doi.org/10.66345/stj.v3i5.4640>
11. Turdiyeva, Y. Individuality Of The Literary Style (Based On The Novel “People In The Heat” By Luqmon Borikhan). *European Journal of Humanities and Educational Advancements*, 3(12), 17-18.
12. Jo‘Rayeva, M. (2025). XORIJIY TILLARNI O ‘QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR:(ARAB TILI MISOLIDA). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(20), 222-224.
13. RAHIMJONOV, M. (2025). ISLOM DINIDA AYOLLARNING ILM OLISHLARIGA BO ‘LGAN MUNOSABAT. «*ACTA NUUz*», 1(1.12. 1), 131-133.
14. TURSUNALIYEVA, M. (2025). OGHIYNING “ZUBDAT UT-TAVORIX” ASARIDA HAMD MATNIDAGI SO‘ZLAR JILVASI. «*ACTA NUUz*», 1(1.7), 310-312.
15. Fatilloyev, M. (2025). YOQUT AL-HAMAVIY VA “MU’JAMU-L-UDABO” ASARINING DUNYO BO ‘YLAB O ‘RGANILISHI. *YANGI RENESSANSDA ILM-FAN TARAQQIYOTI*, 1(3), 510-514.
16. Musaev, I. (2025). SAIDBEK HASANOV’S CREATIVE APPROACH TO THE TEXT OF ‘BOBURNAME’. *Eurasian Journal of Entrepreneurship and pedagogy*, 3(1), 94-99.
17. TILLARNI, T. Y. S. X. O ‘,RGATISH. *ORIENTAL UNIVERSITETI FILOLOGIYA FAKULTETI*, 575.